

LEGENDE URBANE CONSEMNAȚE ÎN PUBLICISTICA TIMIȘOREANĂ

Radu Ardeleanu

Cuvinte cheie: *legende despre Timișoara.*

Keywords: *Legends about Timisoara*

Dacă de un timp studiate, în cadrul disciplinelor istorice, de aceea a mentalității/imagologiei, legendele istorice, fermecătoare povești uneori, mult mai atractive decât discursurile seci – ales cele pozitivistice! –, au avut locul lor multă vreme în scrieri respectabile, de referință, începând cu acelea ale „părintelui” meșteșugului (artă pe atunci), Herodot, care părea a le crede pe unele, iar pe altele le lăsa la buna apreciere a cetitorilor, cum în spațiul nostru cultural va proceda, după sumă de veacuri, Neculce, cu *O samă de cuvinte*.

În arealul nostru, Nicolae Stoica de Hațeg a socotit că nu poate scrie istorie contemporană/recentă fără a porni de la Facerea Lumii, așa în cât, până la timpurile mai apropiate de el „abundă [...] și elemente de legendă”¹, cum de-o pildă se poate arăta aceea a dragostei Principelui Ioan Sigismund pentru o româncă, scoasă dintr-o baladă², altfel înduioșătoare.

Romanticii au fost prin excelență sensibili la tradiții, legende. Dacă Bălcescu producea scena desistării călăului cutremurat de măreția lui Mihai³ pentru a-și impresiona cetitorul, inclusiv cu procedee literare – cred –, la noi Nicolae Tincu Velia pare sincer convins de tradițiile și legendele colportate în *Istoria...* sa⁴, din care, se afirmă, cel puțin una a fost verificată arheologic⁵.

Gheorghe Cotoșman, venind mai în coace, cita din *Istoria...* cu precădere tocmai din acele pasaje, punând înainte credibilitatea autorului. Dar era însuși harnic culegător de tradiții/legende locale, pe care le mai și ajusta poate, opunându-le senin și ferm izvoarelor documentare, pe care acelea le duceau în derizoriu. Așa, de o pildă, etimologia populară a numirii satului *Saravale* (în gura oamenilor însă *Sarafolea*, cu care numire se

luptă, căci intenționată stâlcire sârbească; nu vroia să se întrebe de ce sunt nume de familie *Sarajolean*, iar *Saravălean* nici de sământă ...). Bătrânii satului îi deslușiseră înțelesul: primii coloniști romani ajunseseră *s[e]lara* în *valea* în care și-au întemeiat satul, unde au rămas neîntrerupt până la ancheta autorului⁶ ... Că „aducerea a mințe” de daci și romani era de fapt efectul școlarizării sătenilor, de aceea nu vroia a ști acel interesant – chiar ciudat personaj, în ipostaza de istoric –, care mai târziu va căuta să acrediteze (dacă n-a chiar „osârdit” la fabricarea lor) așa-zise cronici și documente contra-făcute⁷, invidios poate pe Asaki, cu al său Huru!

Legendele nu au fost și nu sunt doar rurale, ci și urbane, în acest caz cele mai vechi legate de eroul eponim, *Întemeietorul*, cum Romulus, de care cetitorii români puteau lua cunoștință în 1829 din prelucrarea după Tit Liviu a lui Damaschin Bojâncă⁸ – și e de spus că mai mulți erau din Banat, cum reiese din lista prenumerațiilor. Apoi, dacă Bucureștii au fost atestați documentar doar în suta a cincisprezecea, știm cu toții că l-a întemeiat Bucur Ciobanul cu mult (dar cu cât?) înainte! Despre târgoviștenii luați cu japca în zi de sărbătoare de Vlad Țepeș la construcția cetății Poienari ne spune o povestire despre aprigul domnitor. Să fi fost?

Iar aici, în Timișoara, numai eu și camarazii mei de joacă om fi fost fascinați de povestea tunelurilor care porneau din Cetate spre cine știe ce locuri – poate Cetatea Aradului?! – și pe care vroiam să le explorăm? Dar cine nu știe că podul de lângă Fabrica de țigarete a fost construit de celebrul Eiffel? Acum, ce-i dreptul, s-a realizat după metoda lui. Și iară, aproape fiecare timișorean (dar legenda, localizată, circulă și în alte orașe) poate jura că Primăria a înlocuit cutare pod peste Beghei pentru că a primit înștiințare de la firma constructoare din Viena că perioada de garanție de 100 de ani expiră peste o săptămână ...

Au circulat însă nu numai legende „laice”, cum cele de mai sus (aflate între anecdotică și legende propriu-zise), dar și din cele mistice, din care am găsit *consemnate* două, răsfoind publicistica timișoreană, putând fi ele mai multe, căci n-am apucat a o despuia pe toată (de altfel consultarea întregii prese românești din Timișoara ar presupune o adăstare de câțiva ani la București sau Cluj, căci doar acolo se află colecții quasi-integrale...).

Prima pe care o evoc este cea vehiculată de Aurel Cosma (jr.)⁹, cu cel puțin patru ocazii, și sincer nu știu dacă nu o mai fi publicat-o și prin alte părți! Este vorba de o legendă culeasă de la bătrânii cartierului Fabric în legătură cu alegerea locului vechii biserici cu hramul Sfântul Ilie, a cărei

construcție s-a început în 1825 (demolată din rațiuni urbanistice în 1913). Autorul, care valoriza mult tradițiile locului, a consemnat bună parte din cele pe care le-a mai putut aduna – în adevărate „anchete”, reiese! – între care și pe aceasta, parcă având aerul de a încerca să o acrediteze. Pe scurt, neînțelegându-se protopopul Vasile Georgevici și enoriașii asupra poziției ridicăndeii biserici, prota a invocat intervenția divină, care s-a manifestat printr-o furtună din senin și trăznirea nucului din piața unde se socializau, de sărbători, românii.

Întâia variantă o produce într-o micro-monografie a bisericii Sf. Ilie din Timișoara-Fabric, în 1926, la centenarul sfințirii ei (vezi Anexa I. A)¹⁰, reluată apoi aproape în aceleași cuvinte într-un articol mult interesant din *Luceafărul*, care îl avea în centru pe „ctitorul” bisericii, protopopul Vasile Georgevici¹¹ (despre care scria în trecere și Nicolae Stoica de Hațeg¹²), după subtitlul *Legenda despre arătarea lui Dumnezeu* (vezi Anexa I. B).

După mulți ani (când avea din nou drept de semnătură!), revine în două rânduri¹³, cu foarte mici modulări: „semnul” pare a fi acum de la Sf. Ilie, nu direct de la Dumnezeu, iar prota și oamenii nu mai stau în ploaie în mijlocul pieții, ci s-au adăpostit în niște clădiri/un șopru (vezi *Anexele I. C și D*)... Apoi se mai dădea și versiunea „laică”: hramul bisericii a fost ales Sf. Ilie pentru că era și patronul breslei cojocarilor, cea mai însemnată din cartier.

În scrierile sale Aurel Cosma pleda fervent pentru valorificarea tradiției, urbane în speță, din care se împărtășise încă de copil în cartierul Fabric, de unde a mai cules apoi, matur, pentru valorificare istorică, alte tradiții/anecdote (legende)¹⁵.

În orice caz pe cea despre „semnul divin” aproape că are aerul de-a vrea să o acrediteze, netratând-o, cum am mai spus, din perspectiva imagologiei. Oare din rațiuni literare, pentru efect? Rămâne întrebare.

Scriind despre aceeași biserică Sf. Ilie, Victor Vlăduceanu nota doar, sec, fără a pomeni „minunea”, deși se vede că are cunoștință de textul lui Cosma (textul nu comportă note), după modul de arătare a amplasamentului: „Lucrările de edificare ale bisericii încep în 1825, pe malul drept al Begheiului, pe locul de întâlnire a enoriașilor din Fabricul-Timișorii, în fiecare duminică și sărbătoare, după masă”¹⁶. Același autor însă, în altă monografie, reproducea legenda întemeierii mănăstirii Hodoș-Bodrog pe locul unde un taur dezgropase o icoană a Maicii Domnului, fără a avea însă aerul de a încerca să o acrediteze¹⁷.

O a doua legendă se originează în *Mahală* – cum se numea sururbiul/comuna/cartierul în gura locuitorilor (între care și stră-bunicii și bunicii mei materni), nu *Mehala*, denotație preluată de administrația românească de la germani și unguri (din comoditate?). Dacă *mahalale* aveau Bucureștii, Iașii și toate târgurile trans-carpătine, așa numindu-se cartierele periferice prin împrumut lingvistic (și urbanistic?) turcesc, cu atât mai vârtos au avut orașele Banatului Otoman – Timișoara, Caransebeș, Vârșăț câte o *Măhălă* (așa accentuat, cum au avut și Cernăuții un *Măhăl*).

În epoca otomană – când pașa își avea aci reședința de vară – Mahala Timișorii nu pare a fi fost prea populată, dar numărul locuitorilor a sporit în secolul al XVIII-lea, când o parte din cei ai Palâncii Mari s-au stabilit în această „comună”, care a avut administrație separată până la 1 ianuarie 1910, când a fost înglobată Timișorii¹⁸. Locuitorii erau români – cei mai numeroși, sârbi, germani (șvabi) și mai puțini unguri. În perioada interbelică a apărut și un micro-cartier, *Colonia*, unde s-au grupat „coloniștii” de reformă agrară, Mahala având un hotar excedentar, din care s-a putut distribui pământ unor ardeleni din zone colinar-montane, în deficit de teren. Aceasta și pentru că aici nu au fost foarte multe cereri, majoritatea locuitorilor începând a fi atrași de activitățile industriale, deși unii rămăseseră *paori* (agricultori). Bună parte a sătenilor din hinterlandul Timișorii, care veneau să-și încerce norocul la oraș, se fixau aci, încă de pe vremea „comunei”, cartierele mai cu ștaif nefiindu-le la îndemână (adecă nu le permitea punga să se așeze acolo cu chirie sau cumpărând imobile!). De aceea Mahala – de care cu atâta farmec își aduce aminte Dan Negrescu! – a păstrat mult timp o fizionomie quasi-rurală: și prin urbanism, adecă mai de grabă prin lipsa lui (nici acum nu e canalizată și asfaltată, ori măcar pietruită complet; totuși în 1897 se hotăra de consiliul comunal iluminarea cu gaz lampant a trei străzi principale¹⁹), apoi fiecare se știa cu fiecare, iar oamenii/familiile avea *porecle*, fiind după acelea mai ușor de recunoscut decât după numele de familie din acte. Cine mergea în vechiul centru – *Cetatea* fiind de altfel cartierul cel mai apropiat – se ducea *în oraș*, sintagmă care apare și în textul la care mă refer, tot o legendă „mistică”, despre un pom (arbore) miraculos, care începe așa: „Legenda acestui pom este veche. O cunosc toți locuitorii Mehalei și jur [decalc din magh. *és vidéke*] și o mare parte din cei care locuiesc *în oraș* [s.m., R.A.]”²⁰ În aceste circumstanțe, legenda s-ar numi poate *peri-urbană*.

Textul din ziarul *Vestul* la care mă provoc (vezi *Anexa II*) cred că aparține preotului Pavel Ardelean, de care se și face pomenire acolo ca inițiator de pelerinaj, fiind citată și o hotărâre a comitetului parohial (de la parohia II Mahală, în cartier fiindând două, cu doi preoți, după numărul locuitorilor, care era de câteva mii).

Legenda era culesă „din gura bătrânilor, cari cunosc atât din auzite, cât și luând personal parte la mai multe manifestații religioase ce au avut loc la pomul în cauză”²¹. Termenul *post quem* era 1848, „cea mai îndepărtată dată care le-a rămas în minte”²². Pe-atunci unui pădurar i se vindecase o rană urâtă de la seva unui ulm „care plângea mereu, curgând din el un ulei cu un miros foarte plăcut”, după care, ducându-se vestea, mulți măhălenți și alții au fost vindecați de pomul din pădurea Cioca, dintre Mahală și Săcălaz, iar în ajunul Sfântului taumaturg Teodor Sfințitul (15 mai) se făcea chiar pelerinaj acolo, unde un credincios ridicase o troiță; mai apoi un pădurar a tăiat copacul – „Lemnul din pădure, – cum i se spunea în popor”, dar a murit a doua zi, cum în scurtă vreme a murit în chinuri și „un neamț, Peter Schuh”, care tăiasse vlăstarul crescut din rădăcina arborelui ce avea aceleași calități, pentru a demonstra acela că românii sunt doar superstițioși – deși între vindecați s-ar fi numărat și orbul Weis, căruia îi revenise vederea!²³. Datele sunt însoțite de mai multe nume, pentru credibilitate (șase, dintre care cei doi șvabi arătați, la doi români dându-se și porecle: Gheorghe Popovici – *Trăgulă* și Pavel Pascu – *Burfă*), ceea ce dă seama de documentarea autorului; erau, între acele nume, trei ale unor „persoane a căror vindecare se păstrează foarte clar în memoria bătrânilor de azi – prin aceste minuni pomul deatunci este considerat de toți credincioșii ce cunosc chestiunea ca un pom sfânt.”²⁴. Totuși, mai sus erau luate unele precauții, bemolându-se: „bolnavii, indiferent de ce boală, ungându-se cu uleiul mirositor al acestui pom, în majoritatea cazurilor – *se zice* [s.m., R.A] – s’au vindecat”, iar în legătură cu cel care a murit a doua zi după ce a tăiat pomul se conjecturează că putea fi „o coincidență, o pedeapsă a lui D-zeu sau a avut acel om remuşcări atât de mari”, iar mai încolo, după identificarea rădăcinilor arborelui se aprecia că *eventual* „s’ar putea face ca din rădăcinile existente să răsară un nou vlăstar care să aibă – *poate* [s.m., R.A] – și aceleași proprietăți”²⁵. De notat că identificare s-a făcut la indicațiile pădurarului de atunci, dar și „cu ajutorul unei hărți vechi de 125 de ani”, pe care cine știe cum sau prin intermediul cui o aflase preotul, căci a lui fusese inițiativa, considerând credința generală în sfințenia pomului: „Din

această cauză părintele Ardelean din Mehala, anul trecut, în preziua lui Teodor Sfințitul (15 V. 1932) a plecat din nou cu procesiunea la locul unde se afla pomul", luând parte la aceea „o mulțime imensă” (!)²⁶. Tot preotul a mobilizat parohienii să petiționeze la Primărie – prin comitetul parohial, în februarie 1932 –, pentru sprijin material în vederea ridicării acolo a unei troițe, în viitor eventual chiar a unei mănăstiri!²⁷

Istoria parohiei ortodoxe Mahală, atestată din 1744²⁸, a fost destul de agitată. Despărțirea ierarhică și partajul bunurilor (biserica, școala, restul bunurilor imobile și mobile) s-a început între români și sârbi în 1887, într-o atmosferă foarte tensionată, de fapt cu scandal și apel la poliție, apoi la forurile de judecată, care au decis în 1890, românii simțindu-se frustrați (cum probabil și sârbii!)²⁹.

Vechea biserică rămânând sârbilor (românii au primit școala și o sumă de bani în final), un locaș de cult a fost improvizat în 1887³⁰, iar pentru nou înființata parohie, cu 360 de case, de clasa I (erau trei clase, după veniturile rezultate, la cele superioare preoții trebuind să aibă liceul cu bacalaureat înaintea Institutului Teologic de la Sibiu, Arad, Caransebeș, căci prea puțini absolviseră Facultatea de la Cernăuți), instituindu-se concurs în toamna anului 1888³¹. Parohia s-a divizat la un moment dat, apoi s-a re-întregit, pentru ca în 1912 Consistoriul din Arad să re-înființeze a doua parohie (tot de clasa I, care cuprindea gospodăriile din dreapta drumului spre Săcălaz) și să instituie concurs³². Acela consta, conform Statutului Organic, în votarea candidaților cu dosarul de studii în regulă de către membrii majori ai parohiei (bărbați). Din cei patru incurși a reușit a fi ales, în 3/16 martie 1913, „cu o impozantă majoritate de 156 voturi”, tânărul mähăleanț Pavel Ardelean, contra alor trei „străini”, un binevoitor anonim (să fi fost oare chiar el??) scriind encomiastic – cum dă seama și titlul – la revista de la Giroc a preotului David Voniga că a fost o „alegere ideală”, în care „votizarea a decurs în cea mai perfectă ordine și cu o disciplină admirabilă”, iar „campania electorală a fost purtată fără nici un fel de încercare de corupție prin beuturi, ori prin cumpărarea voturilor, cum se obișnuiește aceasta într-alte locuri și la alte alegeri, de dragul vieții și al intereselor morale în biserica lui Cristos!”³³

Preotul Pavel Ardelean avea o personalitate destul de accentuată și a intrat relativ repede în conflict cu colegul său, iar în cartier era el însuși o legendă vie³⁴. În lumina celor ce le știu despre el (cf. nota 34, *infra*) înclin a crede că, chiar dacă legenda invocată de el va fi circulat cu adevărat în

cartier, resuscitarea ei pornea mai de grabă din cine știe ce socoteli cu caracter lucrativ în legătură cu foleasele „minunii” (a fost și „epoca” lui Petrache Lupu, viziunea căruia fiind copios exploatată într-o perioadă de degingoladă generată de marea depresiune economică și temerile de război). Poate mai vroia să se evidențieze în fața superiorității bisericesti și să obțină notorietate – dacă mai avea nevoie!

Bref, cele două mostre de legende urbane mistice, originare în secolul al XIX-lea, îmi apar interesante ca mostre ale imaginarului colectiv, încă departe de a se rupe de mentalitatea de tip medieval, cât și prin atitudinea curioasă a colportorilor în publicitate a acelora, prin tentativa de acreditare, mai modulată la Aurel Cosma, destul de decisă la Pavel Ardelean³⁵.

O fi trecut timpul legendelor, mai ales urbane, sunt ele datate/revolute? Iată că *acum* se pot ceti asemenea istorii fabuloase care circulă printre elevii liceului „Vasile Alecsandri din Galați, în care bântuie și fantoma unui cal!”³⁶.

Radu Ardelean

Institutul de Studii Socio-Umane
Filiala Timișoara a Academiei Române
Bld. Mihai Viteazul nr. 24

NOTE

1. Damaschin Mioc, *Introducere* la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, îngrijire idem, ediția II-a, Timișoara, 1981, p. 2.
2. Nicolae Stoica de Hațeg, *op.cit.*, pp. 131, 140.
3. Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai-Voevod Viteazul*, ed. Andrei Rusu, București 1970, pp. 34-35. Bănățanul Damaschin Bojâncă, începându-și micro-monografia, *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul Prințipului Țării Românești* (în *Biblioteca Românească*, III, 1830, p. 36) cu domnia voivodului, nu menționează episodul.
4. Vezi Ioan D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816-1867)*, București, 1945, pp. 138, 140-141; Ion B. Mureșianu, *Nicolae Tincu Velia. Însemnări pentru o comemorare*, în *Mitropolia Banatului*, XV, nr. 10-12 din octombrie-decembrie 1965, pp. 743, 745.
5. Ioan D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977, p. 8.
6. Gheorghe Cotoșman, *O altă mănăstire străveche din Banat [Saravale]*, în *Luceafărul* (Timișoara), II, nr. 6 din iunie 1936, p. 297. „Străvechea mănăstire” nu a avut ființă, cum nici altele dorite a fi fost de G.C.
7. Ioan D. Suciu, *op.cit.*, pp. 18-20.
8. Damaschin Bojâncă, *Istoria Romanilor* (secțiunea *Facerea cetății Roma*), în *Biblioteca Românească* (Buda), partea I, 1829, p. 2.

9. Aurel Cosma (1910-1983), licențiat în drept la București și doctor de la Paris, om politic (liberal) și publicist fecund, întemeietor al revistei *Luceafărul* din Timișoara (1935); titluri mai importante: *Istoria presei române din Banat*, Timișoara 1932; *Bănățeni de altă dată*, Timișoara 1933. A semnat mult timp A.C. jr, spre a se deosebi de unchiul său omonim (pe care-l numea sr), primul prefect român de Timiș. Vezi *necrologul* nesemnat în *Mitropolia Banatului*, XXXIII, nr. 5-6 din mai-iunie 1983, pp. 375-376.
10. Aurel Cosma, *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric*, Timișoara 1926, pp. 10-11 (Vezi *Anexa I. A*). Lucrarea este citată la *Bibliografie* de Ioan D. Suciu, *op.cit.*, p. 259 și în text la p. 163 (și nota 79) în legătură cu dimensiunile relativ modeste ale bisericii Sf. Ilie, fără „minune”, bine înțeles.
11. Aurel Cosma, *Din trecutul românilor timișoreni. Apostolatul protopopului Vasile Georgevici (1764-1826)*, în *Luceafărul* (Timișoara), seria a II-a, IV, nr. 11-12 din noiembrie-decembrie 1938, pp. 15-16.
12. Nicolae Stoica de Hațeg, *op.cit.*, p. 300: „Cinstit p[ărintele] Vasile Gheorghievici, parohul din Țerinteăzi, român, într-așa vreme [la 1800, în timpul războaielor napoleoniene], 150 de feciori românești, recruți adună, făgăduindu-să că el căpitan la oaste meârghe. Însă în loc de căpitan colaină [colan, decorație] cu lanți de aur, de a-și chiti pieptul, au căpătat. Acu-i protopresviter Timișorii [1825].” Și Aurel Cosma sublinia, îngroșând mult chiar, trecerea pe care o avea prota la Împărat pentru adunarea de voluntari, datorită căreia a și obținut Prea Înalta permisiune de a ridica biserica.
13. Aurel Cosma, *Sf. Ilie – Patronul suburbiului Fabric*, în *Mitropolia Banatului*, XIX, nr. 10-13 din octombrie-decembrie 1969, pp. 695-696; idem, *Protopopul Timișoarei Vasile Georgevici (1764-1826)*, *ibidem*, XXVI, nr. 9-12 din octombrie-decembrie 1976, pp. 698-700.
14. Idem, *Palanca Mare* (cu subtitlul *Vechiul suburbiu românesc al Timișoarei*), în *Orizont* (Timișoara), XX, nr. 9 (185) din septembrie 1969, p. 34: „Din istorisirile locuitorilor bătrâni ai cartierului [Fabric] mi-am putut face în anii copilăriei o imagine despre viața și profilul din trecut al suburbiului”.
15. De pildă, despre vechea configurație a cartierului – străzi, poduri peste cele două brațe ale Begheului de atunci – : „Lămpi nu erau decât pe la morile situate pe lângă podurile de trecere, unde formau puncte de popas și mici centre de animație. Un astfel de loc era și cel numit «la mama dracului» pe lângă vechea moară de tutun, despre care bătrânii îmi povesteau numeroase legende născute din fantezia populației, care trebuia să traverseze pe aici podurile ce legau «Vlașca Mala» de centrul nemțesc al cartierului, adică de actuala piața Traian”, *ibidem*, p. 33. Era o altă *Mahală* românească a Timișorii: „cartierul român numit pe atunci «Mehala [sic] română a Fabricului» sau «Vlașca Mala», după cum îi spuneau sârbește”, care „numire s’a păstrat până azi [1926] în limbajul locuitorilor acestui suburbiu”, vezi idem, *Un mic istoric ...*, p. 3 (cf. nota 10, *supra*).
16. Victor Vlăduceanu, *Monument de artă al ortodoxiei bănățene: biserica din Timișoara-Fabric*, în *Mitropolia Banatului*, XI, nr. 1-4 din ianuarie-aprilie 1961, pp. 118-119.
17. Idem, *Vechiu monument istorico-religios: Mănăstirea Bođrog*, Timișoara 1939, pp. 11-12 (cap II, *Întemeierea Mănăstirii*, subcap. 1, *Tradiție*).
18. Vezi Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara 1943, p. 87.

19. *Dreptatea* (Timișoara), IV, nr. 21 din 28 ianuarie/9 februarie 1897, p. 3. Tot atunci credincioșii catolici, care se înmulțiseră, decideau înființarea parohiei lor (*ibidem*).
20. [Pavel Ardelean,] *Un pom vindecător de boale în Mehala* (Timișoara), în *Vestul*, IV, nr. 766 din 19 martie 1933, p. 3; articolul este reprodus integral în *Anexa II*.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*. La acea dată Primar al Timișorii era Liviu Gabor (v. Nicolae Ilieșiu, *op.cit.*, p. 144), care, deși coleg de partid (P.N.Ț) cu preotul Ardelean, nu a considerat cererea. Va fi știut el ce va fi știut, vezi mai jos în text.
28. *Ibidem*, p. 155.
29. *Ibidem*. Vezi și *Biserica și Școala* (Arad), XII, nr. 35 din 28 august/9 septembrie 1888, p. 284.
30. Nicolae Ilieșiu, *loc.cit*.
31. *Biserica și Școala*, XII, nr. 39 din 25 septembrie/6 octombrie 1888, p. 316.
32. Anunțul, semnat de parohul Ioan Plavoșin, *ibidem*, XXXVII, nr. 2 din 13/26 ianuarie 1913, p. 15. Ioan Plavoșin a fost paroh în Mahală între 1899-1931, cf. Nicolae Ilieșiu, *op.cit.*, p. 157. El pierdea atunci jumătate din enoriași – și din venituri!
33. Raportor [?], *O alegere ideală în Mahala-Timișorii*, în *Revista Preoților* (Giroc), IV, nr. 11 din 10/23 martie 1913, p. 3.
34. Apropiatii îi spuneau *Paia*, cum Ioan Plavoșin era Popa *Iovan*, după influența sârbească (românii i-au imitat și onomastic uneori pe cei ce alcătuiseră „elita” ortodoxiei din Banat. Cei doi au avut nenumărate procese în fața instanțelor eclesiastice, dar și a celor civile. Despre Pavel Ardelean se colporta în cartier că ar fi făcut și dreptul, ceea ce cred a fi o „legendă” laică locală. Procesoman era însă în bună regulă, acționând în instanță și enoriași. Cu Popa Iovan sfada era perpetuă, pentru că își încălcau unul altuia „teritoriul”, de cele mai multe ori la cererea parohienilor care vroiau expres ca unul din ei, deși nu era îndrituit, să slujească la ocazii. Pe Pavel (Paia) Ardelean toată Mahala îl cunoștea sub numele de *Popa Pipălăc*, iar o nepoată de verișoară primară a sa, Doamna Veliția Honae, care are venerabila vârstă de 86 de ani, îmi spune că porecla i se trăgea de la pasiunea sa pentru păsări, manifestată încă din copilărie. În orice caz, ca preot avea un columbar de sute de exemplare, îmi spunea alt nepot de verișoară primară, decedatul Alexandru Bugarin, care se amuza să povestească cum a suduit popa Pipălăc un cățel care-l trăgea de anterior pe când cânta Iordanul într-o casă. Era într-adevăr foarte slobod la gură și mare admirator al frumuseții feminine. O altă „legendă” a cartierului spunea că soțul intra pe ușă, iar Popa Pipălăc ieșea pe fereastră...
Spre regretul meu, am rătăcit fișa în care notasem, după necrologul din *Mitropolia Banatului*, datele sale biografice (iar reluând colecția, bine înțeles că nu l-am regăsit!); țin doar minte că a trăit în de lung și a decedat la București, unde trăsesese la o fiică. Probabil că faptul de a fi fost membru activ al P.N.Ț. a făcut să fie îndepărtat de la biserica din Mahală, dar în 1950 a reușit să fie numit la Dumbrăvița (vezi *Mitropolia Banatului*, I, nr. 1-2 din mai-iunie 1951, p. 17).

Personal nu l-am cunoscut, dar în familie se colportau diverse anecdote cu el, fiind tratat cu îngăduință și simpatie chiar când era mai afară din cale. Potrivirea de nume – Ardelean – este pur întâmplătoare, căci îi veneam stră-stră-nepot de verișoară primară (bunica după tata mamei) pe linie maternă.

35. O spun aceasta în calitate de aparținător, prin botez și credință, al Bisericii Ortodoxe Române, nu de ateu. Cred de pildă în puterea peste fire a moaștelor și așa creditez întru totul istorioara lui Valeriu Branisce, consemnată în 1918, însă publicată postum mult mai târziu, în care povestește cum a întâlnit în tren o evreică de bună condiție, care, deși de religie mozaică, făcea un pelerinaj (din Viena!) la moaștele din Suceava ale Sfântului Ioan cel Nou, adânc încredințată că doar Sfântul îi vindecase – și aproape instantaneu – fiica paralizată, căutată până atunci în zadar cu cei mai mari medici, care sfârșiseră prin a se desista de caz. Vezi Valeriu Branisce (scris de editor Braniste), *Amintiri din închisoare*, ediție de Alexandru Porțeanu, București 1972, p. 366 (episod din 1889).
36. Harap-Alb [sic! Pseudonim al unui elev], *Povești, povestiri și legende*, în *Academia de gashcă*, nr. 9 din 11 octombrie 2006, p. 1 (supliment la *Academia Cațavencu*, XVI, nr. 40 (773) pe 11-17 octombrie 2006).

A. „Banii pentru ridicarea bisericii ar fi fost deci adunați [prin subscripție, colecte protopop Vasile Georgevici], însă n’au ajuns pentru toate cheltuielile. Abia se puteau acoperi din ei costul materialelor de clădire. Totuși, Românii erau hotărâți, ca să înceapă lucrările, măcar cu sacrificiul muncii lor proprii.

S’a deschis însă atunci o chestiune în ce loc să fie ridicată biserica?

Despre aceasta tradiția ne spune o frumoasă și interesantă legendă.

*

Era un obicei din bătrâni la Românii din suburbiul Fabric, ca să se adune în fiecare după amiază de Duminecă sau de sărbătoare la sfat și la joc. Locul de întâlnire era lângă podul din șoseaua Lugojului pe malul drept al Begheiului. Tinerii își petreceau dansând și cântând, iar bătrânii ședea de povești sub umbra unui nuc mare și înalt.

Protopopul Vasile Georgevici era totdeauna în mijlocul lor. Și pentru că pe atunci era vorba de zidirea unei biserici române, sfatul curgea mereu în jurul acestei chestiuni.

Banii ar fi fost adunați deja, pentru-că «Prota-Vasa», după cum îi spuneau credincioșii harnicului lor părinte sufletesc, a umblat mult ca să-i colecteze. Deși nu erau tocmai destui, totuși cu ei se putea[u] începe lucrările. La alta se gândeau creștinii noștri. Nu știau în ce loc să ridice biserica.

Și cum stăteau așa la sfat, discutând asupra locului, care ar fi mai potrivit pentru clădirea bisericii, prota Vasa se ruga lui Dumnezeu, ca să-i arate acest loc sfânt. Și când a rostit cuvintele: «Doamne, Stăpâne a tot puternic, trimite darul Tău asupra noastră și arată-ne unde să venim să ne închinăm întru mărirea Ta?» – de-odată / s’au văzut pe orizont ivindu-se nouri negri, iar în câteva minute s’a lăsat o ploaie grea asupra lor. Prota-Vasa a căzut în genunchi și cu ochii plini de evlavie ridicați la cer aștepta cuvântul lui Dumnezeu. Și iată că s’a făcut de-odată lumină subțintunecimea norilor. A fulgerat și a trăznit chiar în nucul mare, care își întindea crengile asupra lor. Nucul a prins flăcări și în câteva secunde a ars până în rădăcini.

Nourii s’au risipit la iuteală, par’că nu s’ar fi întâmplat nimic. Bolta cerească și-a îmbrăcat haina senină împodobită de frumoasele culori ale

curcubeului. Soarele își scâldea cu multă veselie razele vestitoare de zile fericite pentru neamul nostru.

Prota Georgevici s'a sculat cu gândul la Dumnezeu și foarte smerit a ridicat mâinile spre cer, zicând: «Mulțumescu-ți Ție Doamne, că mi-ai arătat locul de mântuire al poporului român».

A rămas deci hotărât, că biserica se va clădi în acest loc revelat, unde înainte vreme se juca și se povestea la umbra nucului."

Aurel Cosma, *Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric*, Timișoara 1926, pp. 10-11.

B. „Legenda despre arătarea lui Dumnezeu

Atât datele de mai sus [despre cartier, protă, facerea bisericii din Fabric etc.], cât și legenda ca urmeză, le-am cules din amintirea și tradiția bătrânilor. O parte din ele au fost deja publicate în broșura mea: «Un mic istoric al bisericii române din Timișoara-Fabric», editată la Timișoara în 1926 de Cercul tinerimei adulte «Sf. Gheorghe» din același cartier.

Frumoasa legendă despre căutarea locului unde să fie înălțată biserica și despre arătarea lui Dumnezeu, care prin revelație divină indică acest loc, se păstra ca o pioasă credință în memoria generațiilor ce se succedau.

Era un obicei din bătrâni, ca la Dumineci și sârbători, să se adune Românii cartierului Fabric în locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilărilor de unde se despărțea apa Begheului în cele două brațe, cari curgeau paralel, cel drept pentru transportul lemnului și cel stâng pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. Această piață, care se întindea până la podurile ce legau «Vlașca Mala» de cealaltă parte a malului stâng, era un fel de «forum romanum» unde se desfășura viața publică a Românilor. Aici, sub cerul liber, se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiască împreună cu ei planurile de reformă și propășire românească. În timp ce sfatul bătrânilor se ținea la umbra unui nuc mare și înalt, tineretul își petrecea dansând și cântând. Aici se făceau primele manifestări de coruri improvizate, aici se întindea hora și se legau prietenii și / cunoștințe cu Românii veniți din alte părți. Erau cele dintâi înjghebări de mediu social în care se zămisleau perspectivele vieții românești.– Din acest centru au pornit ideile de

solidaritate și de trudă comună ale fiilor aceluiși neam, chemați la datorie și la unire de harnicul lor părinte sufletesc. La una din aceste reuniuni, fiind vorba și de zidirea bisericii, sfatul se purta asupra chestiunii de a se fixa locul pe care să fie ea ridicată. Se făceau diverse propuneri, iar protopopul îi lăsa pe credincioși să-și spună părerile și să le discute după simțul și priceperea lor. Neajungându-se la o soluție unanim acceptată, Vasile Georgevici se ridică din mijlocul lor și imploră ajutorul lui Dumnezeu pentru lămurirea problemei. Rosti o scurtă rugăciune și într-o atmosferă de impresionantă tăcere exclamă:

Doamne, Stăpâne atotputernic, trimite darul Tău asupra noastră și arată-ne unde să ne închinăm întru mărirea Ta?

Deodată se iviră pe orizontul dinspre răsărit niște nouri negri, iar în câteva minute se lăsă o ploaie grea deasupra lor. Bătrânii ieșiră de sub nuc și se grupară în mijlocul pieții, făcând cerc în jurul protopopului, care căzu în genunchi și cu ochii plini de evlavie ridicați la cer, aștepta cuvântul lui Dumnezeu. Tinerii înspăimântați de furtună, veniră și ei să se roage alături de părintele lor. Și iată că se făcuă subit lumină sub întunecimea nourilor. Un fulger trăzni chiar în nucul mare, care își întindea crengile spre ei în semn de arătare divină. Nucul se prăbuși sub puterea flăcărilor și în câteva momente arse până în rădăcini. Nourii se risipiră cu iuțeală, parcă nu se întâmplase nimic. Bolta cerească iarăși deveni senină și se împodobi cu frumoasele culori ale curcubeului. Soarele începu să-și scalde iarăși, poate cu mai multă luminozitate, razele vestitoare de zile fericite pentru neamul românesc. Vasile Georgevici se sculă cu gândul la Dumnezeu și foarte smerit ridică mâinile spre cer, zicând:

– Mulțumescu-Ți Ție Doamne, că ne-ai arătat locul de mântuire al poporului român.

A rămas deci stabilit ca biserica să fie înălțată pe acest loc revelat de voința lui Dumnezeu. Nici nu se putea găsi un altul mai potrivit, decât acela de unde se radiau atâtea unduiri de idei și simțiri românești.

Aurel Cosma, *Din trecutul Românilor timișoreni. Apostolatul protopopului Vasile Georgevici (1764-1826)*, în *Lucaefărul* (Timișoara), seria a II-a, IV, nr.. 11-12 din noiembrie-decembrie 1938, pp. 15-16.

C. „Figura lui Vasile Georgevici este deosebit de importantă, iar activitatea sa bogată în fapte românești. Datorită autorității sale

personale și încrederii de care s-a bucurat din partea împăratului, a primit dreptul de a ridica o biserică românească după dorința sa în centrul românesc al Fabricului.

Era un obicei din bătrâni, ca la duminici și sărbători să se adune românii din cartier pe locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilărilor de unde se despărțea apa Begheului în cele două albie, ce curgeau paralel, cel drept pentru transporturile lemnului și cel stâng pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. În această piață de-a lungul râului se desfășura viața publică a românilor. Aici, sub cerul liber, se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Vasile Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiască împreună cu ei asupra locului unde să fie construită biserica. Părerile fiind împărțite, spune tradiția, Vasile Georgevici a rostit o rugăciune prin care a cerut lui Dumnezeu să-i indice locul viitorului altar printr-un semn de sus. Credincioșii din jurul lui au îngenunchiat și ei sub nucul mare din centrul pieții, unde stăteau la sfat. Cerul era complet senin. După rostirea rugăciunii, deodată s'au ivit nori negri și s-a lăsat subit o ploaie torențială. Toți au fugit de sub nuc și au căutat adăpost în clădirile din apropiere. Un fulger puternic a trăznit în nuc, care a ars până-n rădăcină. Apoi norii se risipiră și se făcu iarăși senin. Pe locul nucului s-a ridicat altarul, unde azi se înalță o cruce, iar credincioșii au interpretat semnul ca venind de la Sfântul Ilie. De aici au tras concluzia că biserica trebuie să aibe ca hram pe prorocul Ilie. Legenda a mai fost completată cu indicarea zilei că arătarea semnelui divin s-a produs chiar în ziua prăznuirii Sfântului Ilie din vara anului 1824."

Aurel Cosma, *Sf. Ilie – Patronul suburbiului Fabric, în Mitropolia Banatului*, XIX, nr. 10-12 din octombrie-noiembrie 1969, pp. 695-696.

D. „Banii pentru ridicarea bisericii ar fi fost deci adunați [...]. / Trebuie subliniat că breasla cojocarilor a insistat și a reușit ca biserica să aibă hramul Sfântului Ilie, protectorul breslei. S-a pus însă chestiunea: în ce loc să fie ridicată biserica? De la bătrânii meseriași ai cartierului am auzit legenda, transmisă și lor din bunici și strămoși. Voi rezuma aici numai tema povestirii.

Era un obicei din bătrâni, ca în duminici și la sărbători, să se adune românii cartierului pe locul viran din fața barăcii de lemn a stăvilărilor, de

unde se despărțea apa Begheiului în cele două brațe, care curgeau paralel. Canalul din partea dreaptă ea destinat pentru transportul lemnului, stația finală de captare fiind unde este acum edificiul băilor «Neptun», iar cel din partea stângă era pentru trebuințele industriale ale morilor, meseriașilor și tăbăcarilor. Acest maidan de pe splaiul drept al râului, la începutul străzii Mătăsariilor care se întindea de-a lungul actualei străzi a «Uzinei» (fosta Wildemangasse), forma un loc de întâlnire, unde se desfășura viața publică a românilor din cartier. Aici sub cerul [liber] sau la umbra unui arbore se țineau sfaturile bătrânilor, se discutau și se rezolvau problemele zilei, aici venea în mijlocul lor protopopul Georgevici să le dea îndrumări și să chibzuiască împreună planurile de acțiune. În timp ce sfatul bătrânilor se ținea la umbra unui nuc mare și înalt, tineretul își petrecea dansând și cântând. Aici se manifestau primele formațiuni de coruri improvizate, aici se întindea hora și se legau prietenii și cunoștințe cu românii veniți din alte cartiere și de prin sate. Erau firave înjghebări de mediu social în care se zămisleau perspectivele vieții românești. La una din aceste «șezători», fiind vorba de zidirea bisericii, sfatul se purta asupra chestiunii de a se fixa locul pe care să fie construită. Se făceau diverse propuneri, iar protopopul Vasile Georgevici îi lăsa pe credincioși să-și spună părerile. Neajungând la o soluție unanim acceptată, protopopul se ridică din mijlocul lor și imploră ajutorul lui Dumnezeu pentru lămurirea problemei. Rosti o rugăciune și într-o atmosferă de impresionantă tăcere exclamă: «Doamne, Stăpâne atotputernic, trimite darul Tău asupra noastră / și arată-ne locul unde să ne închinăm întru mărirea Ta?». Deodată se iviră pe orizontul dinspre răsărit niște nori negri, iar în câteva minute se lăsă o ploaie grea deasupra lor. Bătrânii ieșiră de sub nuc și se adăpostiră cu toată lumea în casele și atelierile meșterilor mătăsari de la începutul străzii. Tinerii, înspăimântați de furtună, veniră să se roage și ei alături de protopopul lor, refugiat sub un șopron din apropiere. Un fulger trăzni chiar în nucul mare, care se prăbuși. Norii se risipiră cu iuteală, parcă nu se întâmplase nimic. Oamenii s-au regrupat în jurul protopopului și toți au înțeles că trăznetul a fost o arătare, Dumnezeu ascultând rugăciunea lor. A rămas deci stabilit ca biserica să fie înălțată pe acest loc revelat de voința divină. Nici nu se putea găsi altul mai potrivit decât acesta.”

Aurel Cosma, *Protopopul Timișoarei Vasile Georgevici (1764-1826)*, în *Mitropolia Banatului*, XXVI, nr. 9-12 din octombrie-decembrie 1976, pp. 698-700.

II.

„Legenda acestui pom este veche. O cunosc toți locuitorii Mehalei și jur și o mare parte din cei ce locuiesc în oraș.

Din gura bătrânilor, cari cunosc atât din auzite, cât și luând personal parte la mai multe manifestații religioase ce au avut loc la pomul în cauză, desprindem următoarele:

Pela 1848 – cea mai îndepărtată dată care le-a rămas în minte – se afla în pădurea Cioca din Mehala, în apropierea comunei Săcălaz, un pom (ulm) care plângea mereu, curgând din el un uleiu cu un miros foarte plăcut.

Un pădurar, paznicul acelei păduri, întâmplător dând de acest pom a observat proprietatea uleioasă a sevei ce curge din el și având o mână plină de răni cari nu se mai vindecau, s’a uns cu el pe mâna suferindă.

Repetând această ungere în vre-o câteva zile consecutive nu mare [sic! în loc de *mică*] i-a fost mirarea când rănilor i s’au vindecat.

Pădurarul lansând această veste, au alergat atât locuitorii Mehalei cât și cei din satele din jur să vadă pomul făcător de minuni, iar bolnavii indiferent de ce boală, ungându-se cu uleiul mirositor al acestui pom, în majoritatea cazurilor – se zice – s’au vindecat.

Un credincios, Gheorghe Popovici-Trăgulă, probabil tot vindecat de vre-o boală, a ridicat în apropierea pomului o cruce fixând pe ea icoana Sfintei Maria.

Deatunci începând, în fiecare an, în preseara lui Teodor Sfințitul (15 Maiu) – un sfânt vindecător de boale – la acest pom și cruce era un adevărat pelerinaj înconjurat fiind crucea și pomul atât de bolnavi cât și de cei sănătoși de mai multe ori – după puterile fiecăruia – în genunchi și rugăciuni.

Nu se știe din ce cauză pomul a fost tăiat de către păurarul Pavel Pascu-Burfă.

O coincidență, o pedeapsă a lui D-zeu sau a avut acest om remușcări atât de mari, căci după ce a tăiat Burfă Pomul [sic] făcător de minuni – Lemnul din pădure, – cum i se spune în popor – a doua zi a murit.

Mai mult. Din Pom a dat un vlăstar cu aceleași proprietăți, vlăstar pe care un neamț, Peter Schuh, pentru ca să demonstreze românilor superstițioși că puterea divină a pomului nu-i decâta poveste, l-a tăiat din nou.

Nu peste mult timp a murit și el într'un fel foarte curios: a început să i-se umfle toată carnea pe corp, crescând mereu până în clipa în care și-a dat sufletul.

Prin moartea acestor doi oameni ce au îndrăznit să taie «lemnul din pădure» și prin vindecarea mai multor bolnavi – între care înșirăm pe Gruin, Bădeanț și Weis, primul șchiop, iar ultimul orb complet, persoane a căror vindecare se păstează foarte clar în memoria bătrânilor de azi – prin aceste minuni pomul deatunci este considerat de toți credincioșii ce cunosc chestiunea ca un pom sfânt.

Din această cauză părintele Ardelean din Mehala, anul trecut, în preziua lui Teodor Sfântul (15.V.1932) a plecat din nou cu procesiunea la locul unde era pomul.

La această procesiune, cu toată depărtarea de 3 Klm. până la pom, ce trebuia străbătută, a luat parte o mulțime imensă. Cu ajutorul unei hărți vechi de 125 ani și a pădurarului, s'a putut descoperi cu mare greutate locul unde era pomul.

Săpându-se acolo, s'au găsit bani vechi și alte obiecte cari dovedesc precis existența pomului pe acel loc. S'a dat și de rădăcinile pomului, rădăcini foarte groase, uleioase și ele și încă neuscate. Cu o oarecare îngrijire să [sic] speră că s'ar putea face ca din rădăcinile existente să răsără un nou vlăstar care să aibă – poate – și aceleași proprietăți.

Din inițiativa părintelui Ardelean, locuitorii au făcut diferite intervenții la autorități pentru a li se da concursul ca deocamdată să se ridice pe acel loc o troiță, iar mai târziu cu mai multe posibilități materiale și aprobarea forurilor superioare bisericești, să poată ridica o mănăstire.

Astfel în luna trecută consiliul parohial al Mehalei a înaintat primăriei municipiului Timișoara următoarea cerere:

«Domnule Primar, În urma hotărârii consiliului parohial ort. rom., ca pe locul unde cândva a existat o cruce, în preajma căreia se afla un ulm cu putere vindecătoare, unde în ziua de 16 Maiu a fiecărui an, se făceau rugăciuni de către credincioșii din Timișoara-Mehala și comunele învecinate, cari aduceau multă mângâere sufletească, cu onoare vă rugăm să binevoiți a lua măsurile necesare ca prin Serviciul Tehnic al Municipiului să se ridice o Troiță (cruce) care să servească ca loc de pelerinaj, iar cu timpul putând deveni lăcaș de închinare (Mănăstire), etc...»

Rămâne de văzut dacă și autoritățile superioare dau aceeași crezare și importanță acestui fapt ca și locuitorii Mehalei și satelor din jurul locului cu pricina.”

[Pavel Ardelean,] *Un pom vindecător de boale în Mehala (Timișoara), în Vestul (Timișoara), IV, nr. 766 din 19 martie 1933, p. 3.*

LÉGENDES URBAINES DE TIMIȘOARA PUBLIÉES L'ENTRE DEUX GUERRES

(Résumé)

L'auteur résume deux légendes urbaines de caractère mystique-religieux cueillies de deux faubourgs de Timișoara (chef-de-lieu de Banat), originées dans la première moitié du XIXe siècle et publiées l'entre deux guerres. La première, du quartier *Fabrique* fut relatée au publiciste Aurel Cosma par les vieux gens du faubourg, qui racontaient comme Saint Elias, par une tempête subite et une foudre qui alluma le noyer sous lequel on portait conseil sur la place future de l'église à bâtir, l'indiquait, après la supplie de l'archiprêtre (en 1825).

Dans la deuxième, le prêtre du faubourg *Mahala* présente dans un quotidien (*Vestul / l'Ouest*) en 1933 la croyance des gens qu'un arbre (orme) d'un forêt des alentours avait des qualités très „spéciales”, sa sève étant capable de guerir toute sorte de maladies, donc on le vénérât et on organisait des processions de caractère religieux là-bas.

Ce qui est curieux de plus, c'est que les deux auteurs ont presque l'air de créditer leurs sources.